

ХРИСТИЯНСКИ СРЕДИЩА НА БЪЛГАРСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ, ПРОСВЕТА И КУЛТУРА СОФИЙСКАТА МАЛА СВЕТА ГОРА

Ст. н. с. д.и.н. Валентина Динева

Един от аргументите Учредителното събрание във Велико Търново през 1879 г. да обяви София за столица на България е пръстенът от манастири около града, наричан Софийска Света гора. Като паметници на културата тези манастири са били обект на изследване на учени от различни дисциплини. Точно колко и кои образуват Софийската Света гора обаче трудно може да се каже. Но тяхната история е тясно свързана с историческото и културно развитие на България през различните епохи.

Манастирите от комплекса "Софийска Мала Света гора" не възникват по едно и също време. Елешнишкият манастир е от най-старите - от IX в. Германският и Курилският манастири съществували още през X в., а Осеновлашкият е от XI в. Други били основани през XIII-XIV в. и се строели по подобие на Атонските манастири и повтаряли устава и структурата на организиране на Атонската монашеска република, зародила се през IX в. Цар Иван Шишман нарекъл този манастирски пръстен "Мала" или "Софийска Света гора".

На 3 април (22 март по стар стил) 1878 г. по предложение на Марин Дринов Учредителното събрание обявява София за столица на България. Един от аргументите за този акт е пръстенът от манастири около София, наричан Софийска Света гора. Като паметници на културата тези манастири са били обект на изследване на учени от различни дисциплини. Точно колко и кои са манастирите, образувачи Софийската Света гора, трудно може да се каже. К. Иречек, който пръв заговаря за Мала Света гора, включва в нея 25 манастира, разположени в полите на Витоша, Люлин, Руй планина, Планина, Лозенската и по южните склонове на Стара планина. Други включват в комплекса само манастирите, разположени в непосредствена близост до София. С известна условност можем да приемем, че манастирите от Софийската Света гора били: Студенечкият "Св. Георги", Кладнишкият "Св. Никола", Владайският "Св. Петка", Боянският "Св. Пантелеймон", Драгалевският "Св. Богородица", Симеоновският "Св. арх. Михаил", Бистришките "Св. Петър" (преименуван на "Св. прав. Йоаким и Анна"), "Св. Петка" и "Св. Ге-

орги", Железничкият "Св. Дух", Кокалянският "Св. арх. Михаил", Германският "Св. Иван Рилски", Урвишкият "Св. Никола", Илиенският манастир, Кремиковският "Св. Георги", Горнобанският "Св. св. Кирил и Методий" (някога "Св. Крал"), Лозенските манастири "Св. ап. Петър и Павел" и "Св. Спас", Подгумерският "Св. Димитър", Обрадовският "Св. Мина", Искрецкият "Св. Богородица", Сеславският "Свети Никола", Буховските "Св. Архангел Михаил" и "Св. Мария Магдалина", Елешнишкият "Св. Богородица", Осеновлашкият "Седемте престола", Алинският "Св. Спас".

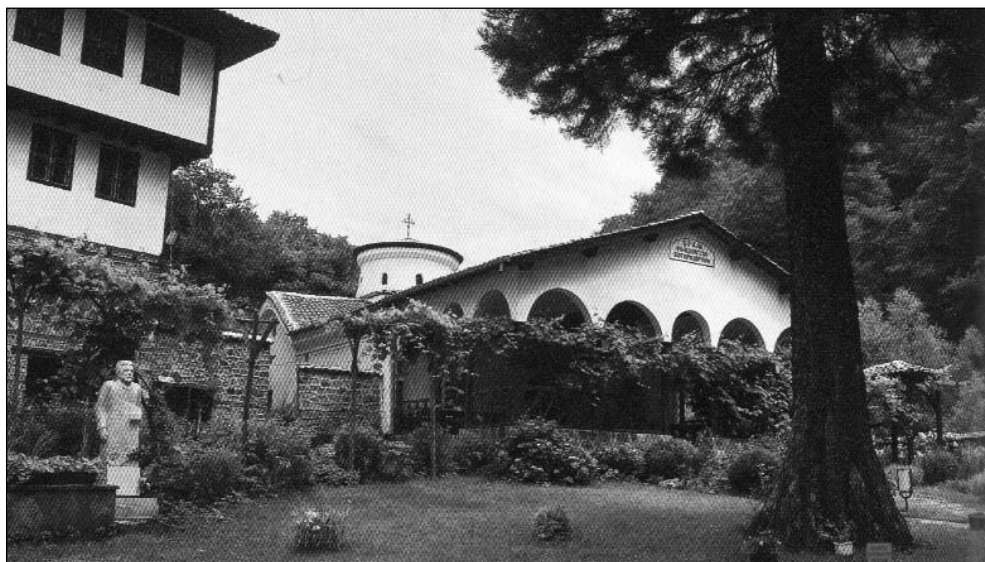
Манастирите от комплекса "Софийска Мала Света гора" не възникнали по едно и също време. Елешнишкият манастир е от най-старите - от IX в. Германският и Курилският манастири съществували още през X в., а Осеновлашкият е от XI в. Други били основани през XIII-XIV в. и се строели по подобие на Атонските манастири и повтаряли устава и структурата на организиране на Атонската монашеска република, зародила се през IX в. Цар Иван Шишман нарекъл този манастирски пръстен "Мала" или "Софийска Света гора". Лавра, главен манастир на комплекса, бил Бистришкият "Св. Георги". След падането под османско владичество той бил разрушен и лавра става Драгалевският манастир.

Историята на манастирите около София е тясно свързана с историческото и културно развитие на България през различните епохи. От древни времена София и околностите били обект на много завоеватели поради важното им стратегическо положение. Тракийското племе серди издига за отбрана земни укрепления по височините около софийската котловина и при повечето от тях имало светилища на божества. По-късно римляните опасват котловината с крепости, които византийците разширяват и преустрояват, и превръщат светилищата на римски божества в тях в християнски храмове. Дошлите по нашите земи българи изграждат през X в. отбранителен пояс от укрепления около Средец, които наричат градища. Близко до тях възникват манастири. Тази приемственост е отбелязана от Д. Маринов, един от първите изследователи на старините около София: "Като е реч за Калето при манастира "Св. Никола" нека споменем тука още и това, че такива развалини и градища аз срещнах около всички посетени и обходени от мене манастири."

Когато по българските земи официално се приема християнството, започва усилено строене на църкви и манастири. Средновековните български владетели ги покровителстват и щедро ги даряват с грамоти за привилегии и имоти и те се превръщат в едри поземлени владетели. Манастирите имат мисионерската задача да християнизират и ограмотят населението, в тях се създават училища, книжовни школи, ателиета на майстори занаятчии.

Манастирски комплекси от Софийската Мала Света гора

Най-голямо развитие обителите около София бележат при цар Иван Александър (1331-1371). За това свидетелстват дарствените грамоти, златопечатни слова (на гр. Хрисовули), издадени от владетеля, даващи привилегии и права на манастирите. Иван Александър издигнал около София четиринайсет християнски храма и бил техен покровител. Между тях са Кремиковският манастир "Св. Георги Победоносец" и Драгалевският "Св. Богоро-

дица Витошка", наричан "царски". През Втората българска държава манастирите са големи феодални владения, притежават много имоти. Чрез грамотите собствеността им е защитена, те се ползват с имунитетни права и централната власт нямала право да се меси в делата им.

През цялото Средновековие манастирите съчетават религиозни, социални, политически и културни функции, утвърждават се като просветни и книжовни центрове. Те поддържат училища, книжовници, иконописци, певци и музиканти. Просветната дейност е едно от основните задължения на духовните лица, всеки свещеник бил и учител. Формира се Средецката книжовна школа, продължаваща традициите на Търновската. През XIV в. вече има много манастирски скриптории, в които се преписват, създават и размножават книги за нуждите на църквата и на светския живот. Свидетелство за развитието на изобразителното изкуство са киторските портрети. Изследователят Г. Чавръков нарича манастирските църкви от този период "истински художествени галерии". До днес са запазени много художествени произведения като икони, стенописи, дърворезби, църковна утвар - кръстове, потири, кандилници. До края на XIV в. възникват Драгалевският, Кремиковският, Илиенският, Урвишкият, Кокалянският, Кладнишкият манастири. Софийските манастири поддържали контакти с атонските, особено с българския Зографски манастир "Св. Георги". Техни патрони са популярни светци, поддържали вековните вярвания и обичаи на хората от областта и намирали отражение в бита им.

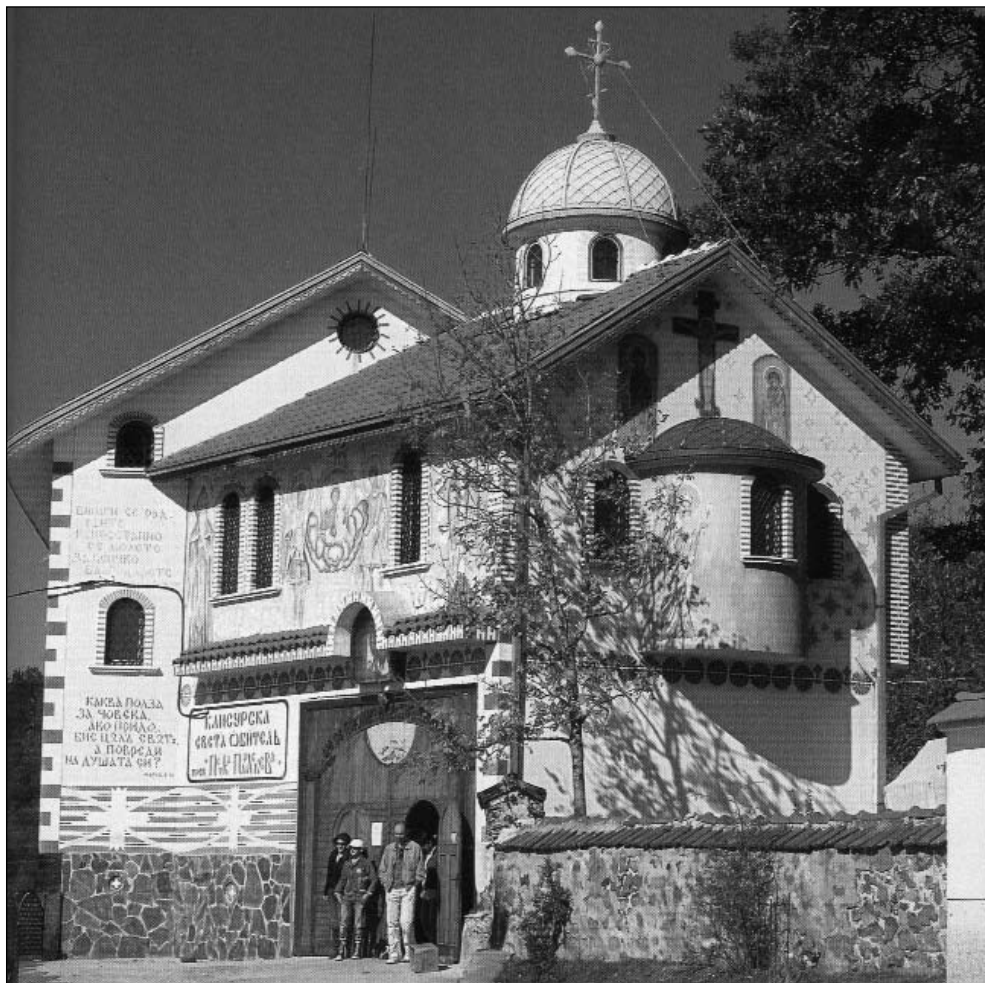
След завладяването на западните български земи от османските завоеватели започва разрушаване на църквите и манастирите, поддържащи християнската вяра. Някои от манастирите са напълно заличени. Силно засегнати били тези, намиращи се в близост до крепости, като Урвишкият, Курилският, Осеновлашкият, Кремиковският, Владайският, Лозенският манастири. Трите Бистришки манастира, Симеоновският, Буховският и Искрецкият също били разграбени и опустошени, макар църквите в някои от тях да оцеляват. Само Драгалевският манастир бил пощаден. Старата църква в него оцеляла, но манастирските жилищни постройки били сринати и за известно време обителта запустяла. Оцелял и Боянският манастир "Св. Пантелеймон", но монасите избягали и така той престанал да действа. Илиенският манастир "Св. пророк Илия" бил превърнат в казарма за военни части и поради силното турско присъствие в областта е изоставен от монасите и постепенно запустял. Според описи на манастирите в Софийско от 1445-1463 г. те изгубват поземлените си имоти и запустяват. Като цяло манастирската система е разрушена, обителите разграбени, монасите избити, отве-

дени в плен или избягали и в течение на десетилетия манастирите се само-разрушават.

В края на XV в. в София се наблюдава стопанско оживление, съвзема се търговията и занаятите, градът става седалище на важни административни учреждения. Прииждат грамотни люде, раздвижва се духовният живот. Постепенно в изоставените и опустошени манастири започват да се завръщат прокудените монаси, да се възстановяват църквите им. Оцелелите потомци на болярите поемат дарителската дейност. През 1476 г. Радослав Мавър възстановява старата църква на Драгалевския манастир и той отново е изпълнен с монаси. В 1493 г. друг заможен и благочестив българин - боляринът Радивой, с помощта на софийския митрополит Калевит възстановява Кремиковския манастир. Оживяват и Бобошевският, Курилският, Кокалянският манастири. През този период обители се издигат и на места, на които били избити българи от завоевателя, като манастирът "Св. Спас" в с. Дървеница до София, по-късно възстановен като "Св. Илия". Манастири възникват и на места на изчезнали средновековни селища, некрополи, култови места, върху останки от отшелнически обители. Няма ги вече владетелите - ктитори и техните портрети в стенописите са заменени с образите на обикновени хора, на представителите на занаятчийски еснафи. Възобновени и новопостроени, манастирчетата, сгъшени в полите на планините около София, трябва да опазят оцелялото книжовно и утварно богатство, да продължат книжовната традиция. В тях се подновява дейността на училищата, изучава се четмо и писмо на български език и нито един манастир не се погърчва. В този период манастирите са единствените училища, а единственият книжовник е монах или свещеник. Манастирите поддържат тясна връзка с близките селища, на които са духовни, а често и стопански центрове, чрез мрежа от малки метоси, към които се отварят килийни училища. Близко три века съдбата на българската култура, цялата духовна дейност, книжнина, литература, изобразително изкуство, са в ръцете на низшето духовенство - послушници при местните килийни училища, и с основание някои изследователи определят българската култура от XVI - XVIII в. като "манастирска култура". Средище на Софийската книжовна школа е Драгалевският манастир. Забогатели български занаятчии и търговци поръчват и заплащат преписване на книги. Зографите, изписвали църквите в софийските манастири, не са професионални майстори, а предимно самоуки монаси. В началото на XVII в. в София вече има школа за църковна живопис. Нейно дело са киторски портрети и стенописи в манастирските църкви, появяват се и най-ранните дърворезбени иконостаси.

През епохата на Българското възраждане се усилва националното самочувствие, изразяващо се и в доброволни дарения за възстановяване и доизграждане, за обзавеждане и преизографисване на манастири и църкви около София. Дарителска дейност развиват замогнали се търговски сдружения и занаятчийски еснафи, които взимат под свое покровителство някой манастир. Мрежата от манастири около София става по-гъста, социално-политическата им роля се повишава, те са центрове на възрожденския дух и на националноосвободителното движение. Всеки манастир тук ще се похвали, че е приютявал Васил Левски. Нараства броят на килийните училища и метосите, като в тях постепенно проникват и светски знания. Променя се манастирската архитектурна структура - възстановяват се разрушените манастирски комплекси, но вече с нов план и размери, с нови материали и техника на строеж. В тях се издигат нови, по-големи храмове. Отново се изографисват църквите, като новите стенописи вече са дело на потомствени, школувани зографи. В софийските манастири работят майстори от големите дърворезбарски школи. На територията на Софийската епархия се появяват двацет и пет нови манастира. В зората на Възраждането през 1750 г. е възстановен Кремиковският манастир, а през 1770 г. Осеновлашкият, известен като "Седемте престола". Следват Кладнишкият, Кокалянският и Лозенският манастири. Отново оживяват Курилският, Елешнишкият и Буховският манастир "Св. Архангел Михаил", Сеславският манастир "Св. Никола", възстановен е Искрецкият "Св. Богородица". От старата Софийска Света гора е изчезнал само Железнишкият манастир "Св. Дух", а от Симеоновския манастир е останала единствено църквата.

Няколко десетилетия след Освобождението можем да говорим за разцвет на софийските манастири. Но ролята им като духовен и обединяващ център намалява, тъй като в независима България християнското вероизповедание е свободно и те вече не са единствени средища на вярата и образованието. През 20-те години на ХХ в. се възвръща споменът за свети места около София. Честа практика става да се строят манастири и параклиси на места, посочени от светец-покровител, явил се в съня на някой човек. Много известна от това време е пророчицата баба Бона Велинова, която показвала местата на изчезнали манастири около София. Така били намерени основите на около 70 църкви и манастири, между които на манастира "Св. Илия" в с. Дървеница, на "Св. Мина" в Обрадовци, на "Св. прав. Йоаким и Анна" до Бистрица, на "Св. Архангел Михаил" край Бухово, на манастира "Св. Никола" на Урвич.

След Втората световна война настъпва значителен упадък в манастирските комплекси. Причината би могла да се търси в промяната на ценностната система на обществото, когато на преден план излизат материалните му приоритети. Но основни са политическите причини. Божиите храмове години наред бяха обречени на забравя поради официално наложения агресивен атеизъм след 1944 г. Монашеството загубва своя облик, а приемането на послушници в манастирите е силно намалено. Някои от софийските манастири престават да съществуват. Сеславският е запуснат поради секретността на района, в който има уранов рудник. Поради строежа на язовир е разрушен и Пасарелският манастир. При построяването на

столичен квартал е заличен Дървенишкият манастир. Част от Искрецкия е превърнат в санаториум, а Подгумерският и Курилският се използват за психиатрична клиника. През 1952 г. монахините от Кремиковския манастир са прогонени и в него се настаняват военни. Елешнишкият манастир запада и достъпът до него е много труден, поради секретен военен обект наблизо. До днес местните хора помнят разквартируваните съветски войници в Буховския манастир, затворен по-късно заради рудник за уран. Въпреки този упадък на манастирите, все се намира някой да поддържа кандилцето в църквите им. По стара традиция, предавана от поколение на поколение, на големи църковни празници и в деня на светеца-патрон, в църквите на все още действащите манастири хората продължават да се събират и през тоталитаризма и да отбелязват празника с курбани, къде явно, къде по-тайно. Но функциите, които манастирите имаха векове наред, окончателно изчезват. В този период единствено добре поддържан бе Драгалевският манастир поради съседството му с патриаршеската резиденция, посещавана от чуждестранни държавни делегации.

Василиев, Ас. Софийската "Света гора" // Славяни, 5, 1971.

Гандев, Хр. Проблеми на българското възраждане. С., 1976.

Генчев, Н. Българската култура XV-XIX в. С., 1988.

Динева, В. Софийската Мала Света гора. С., 2007.

Иречек, К. Пътувания по България. С., 1974.

Кепов, Ив. Права на средновековните наши /български/ манастири // Училищен преглед, год. 36, 1937.

Маринов, Д. Драгалевски манастир "Св. Богородица" // Народен страж, кн.20, 1929.

Нешев, Г. Български довъзрожденски културно-народностни средища. С., 1977.

Чавръков, Г. Средища на българската книжовност IX-XVIII в. С., 1987.

Чавръков, Г. Български манастири. С., 1978.